

نگارش‌های ابن بابویه درباره حضرت زهرا (س)

سید محسن موسوی^۱

دریافت: ۲۸ / ۱۱ / ۱۳۹۷، پذیرش: ۲ / ۸ / ۱۳۹۸، صفحه ۱۱ تا ۲۲

چکیده

نگارش‌های شیعی با محوریت اهل بیت (ع) از زمان حضور ائمه شکل گرفت. بررسی فهرست‌ها، بازشناسی نگارش‌های منسوب به دانشمندان و ردیابی، احیاء و بازسازی آن‌ها در دوران معاصر یک ضرورت است. در این میان، نگرش خاص شیعیان به حضرت فاطمه (س)، اعتقاد به عصمت و مقامات عالی معنوی، و حجیت سخنان ایشان هم‌چون حدیث، از آغاز اسلام تا کنون همواره مورد طعن مخالفان بوده، و گستره بحث‌ها در این باره سبب شد است شیعیان آثار فراوانی درباره حضرت زهرا (س) پدید آورند. از جمله مؤلفان آثار درباره آن حضرت ابوجعفر محمد بن بابویه قمی است که چهار اثر مستقل درباره حضرت فاطمه (س) تألیف کرده است. در این مطالعه خواهیم کوشید به روش توصیفی - تحلیلی نگارش‌های او و شواهد توجه به آن‌ها در فرهنگ شیعی را بازشناسیم. سرجمع کردن شواهد حاکی از نگارش اصل این آثار و گردآوری بخش‌های باقی‌مانده از این کتاب‌ها هدف این مطالعه است.

کلیدواژه‌ها: ابن بابویه، حضرت فاطمه (س)، شیخ صدوق، مولد فاطمه، اخبار الزهراء، زهد فاطمه، ذکر من روی عن فاطمة.

۱. عضو هیأت علمی گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

درآمد

نویسندگان شیعی از همان آغاز شکل‌گیری تشیع و بر اساس اعتقادات ویژه شیعی خود نسبت به حضرت فاطمه (ع)، نگارش‌هایی را در رابطه با شخصیت و فضیلت حضرت زهرا (س) و نیز مجموعه سخنان ایشان سامان داده‌اند. در نگارش‌های امامی، شخصیت حضرت فاطمه به عنوان یکی از چهارده معصوم و ام‌الائم (ع) جایگاهی همچون دیگر معصومان دارد. این نگارش‌ها سرتاسر زندگی ایشان را از ولادت تا شهادت در بر گرفته، بسیاری از فضیلت‌ها و ویژگی‌های آنحضرت را شامل شده است. علم، عصمت، و زهد ایشان از موضوعاتی است که موضوع بحث و تألیف بسیاری از عالمان شیعی شده است.

از جمله، عالم شیعی سده چهارم هجری، ابوجعفر محمد بن علی بن بابویه (د ۳۸۱ق) حدود ۳۰۰ اثر تألیف کرده است (نجاشی، ۱۴۱۶ق، ۳۸۹). برخی از این آثار درباره ابعاد مختلف زندگی اهل بیت (ع) است. از جمله، وی کتاب‌های متعددی هم درباره حضرت فاطمه (س) تألیف کرده، که البته مانند شماری دیگر از آثار او به مرور زمان، از میان رفته است.

محمدباقر کجوری (د ۱۳۱۳ق) در کتاب *الخصائص الفاطمیه* به این آثار اشاره می‌کند:

«در گذشته فحول علما، فضلا و محدثان کتاب‌ها و مصنفات فراوانی را درباره مناقب فاطمة الزهراء (ع) به نگارش درآوردند. فقط ثقة الاسلام محمد بن بابویه قمی معروف به شیخ صدوق چند رساله و کتاب در احوال آن مخدرة کبری نوشته است که جز نام آن‌ها چیزی از آن کتاب‌ها به دست ما نرسیده است. اما خود کتاب‌ها و رساله‌ها، دستیابی به آن‌ها میسر نیست. از جمله، کتاب‌های *فی مولد فاطمة* (ع)، *فی زهد فاطمة* (ع) و *فی أخبار و القاب فاطمة* (ع)، که علامه مجلسی در موارد بسیار از آن کتاب نقل قول کرده است و نیز کتابی درباره بانوانی که از حضرت فاطمة (ع) نقل روایت کرده‌اند و هم‌چنین احادیث مرویه از حضرتش (کجوری، ۱۳۸۰ش، ۵۳/۱).

طرح مسئله

بخش‌هایی از چهار اثر یادشده در آثار و نوشته‌های پس از عصر مؤلف نقل شده است. با

گردآوری و تنظیم این مطالب پراکنده می‌توان به آنچه ابن بابویه نوشته است نزدیک شد. همچنین

بخش‌هایی از متون حدیثی و تاریخی گزارش شده درباره حضرت فاطمه (س) در دیگر کتاب‌های ابن بابویه نقل شده است که می‌تواند در بازسازی این آثار سود بخشد. پرسش اساسی در این مطالعه آن است که «چهار کتاب مستقل ابن بابویه درباره حضرت فاطمه (ع) در گذر زمان چه سرنوشتی داشته‌اند؟».

نوشته‌های ابن بابویه درباره اهل بیت (ع) را می‌توان به دو گروه تقسیم کرد. گروهی به شخصیت خاصی اختصاص ندارند و به یکی از ابعاد شخصیت اهل بیت (ع) می‌پردازند. گروه دیگر ویژه یک معصوم است. در بخش‌هایی از هر دو سنخ اثر موجود ابن بابویه که حدود ۵ درصد کتاب‌ها و رساله‌های او است، به حضرت فاطمه (ع) پرداخته، یا احادیثی از ایشان نقل شده است.

برای نمونه در کتاب الحج از من لایحضره الفقیه، در قسمت مربوط به زیارت اهل بیت (ع)، فصلی به چگونگی زیارت حضرت فاطمه (ع) اختصاص داده شده (ابن بابویه، ۱۳۹۲ق، ۲/۵۷۲)، یا در کتاب *علل الشرائع* به بیان نام‌های حضرت فاطمه و معنای آن‌ها و دلایل نام‌گذاری پرداخته است (ابن بابویه، ۱۳۸۶ق، ۲). بی‌تردید وی بخشی از کتاب *گمشده الفضائل* یا *معرفه الفضائل* را هم که درباره فضائل اهل بیت (ع) بوده، به بیان فضائل فاطمه (س) اختصاص داده بوده است. همچنین، در کتاب *مفقود المدینه و زیارة قبر النبی و الأئمة* لابد بخشی به زیارت حضرت فاطمه (ع) اختصاص داشته است. به هر روی، ابن بابویه چهار کتاب مستقل نیز درباره ابعاد مختلف شخصیت و زندگی حضرت زهرا (س) نوشته شده، که اندک اطلاعاتی از هر یک از آن‌ها باقی است.

۱. مولد فاطمه

مولد فاطمه کتابی است درباره زمان و مکان و چگونگی ولادت حضرت فاطمه (ع). مولدنگاری یکی از شیوه‌های شناخته نگارش در سده‌های نخستین اسلامی بود. عالمانی از مذهب شیعه و دیگر مسلمانان کتاب‌هایی مختلف با نام مولد النبی (ص) پدید آوردند. آثاری نیز با نام‌های مولد فاطمه، مولد امیرالمومنین، مولد الحسین (ع) و مانند آن‌ها در فرهنگ شیعی تألیف شد. ابن بابویه خود در پایان باب ۲۱ از کتاب *عیون اخبار الرضا* (ع) که عنوان آن «باب ما جاء

Archive of SID

فی تزویج فاطمه (ع) است، می‌گوید: «وقد أخرجت ما رَوَيْتُهُ فِي هَذَا الْمَعْنَى فِي كِتَابِ مَوْلِدِ فَاطِمَةَ (ع) وَفَضَائِلِهَا» (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق، ۲/۲۰۳). از این عبارت می‌توان فهمید نام یادشده را مؤلف خود بر اثر نهاده است. آنچه سبب می‌شود احتمال تصحیف در نام به حداقل برسد این است که نجاشی هم در فهرست آثار ابن بابویه از این کتاب نام برده (نجاشی، ۱۴۱۶ق، ۳۹۲)، و ابن شهر آشوب نیز در *معالم العلماء* همین نام را ذکر کرده است (ابن شهرآشوب، ۱۳۸۰ق، ۱۴۷).

الف) نقل‌ها از آن در مناقب ابن شهرآشوب

ابن شهرآشوب از این کتاب در چند جای کتاب *مناقب آل ابی طالب* نقل می‌کند. نخستین اشاره وی به محتوای اثر آن‌جا است که مطلبی را درباره سبب نام‌گذاری حضرت به فاطمه به نقل از «ابن بابویه فی کتاب مولد فاطمة والخرکوشی فی شرف النبى و ابن بطة فی الابانة» می‌آورد؛ همان روایت معروف که «لأنها قُطِمَت هِي وَشِيعَتُهَا مِنَ النَّارِ» (ابن شهرآشوب، ۱۳۷۶ق، ۱۱۰/۳).

مورد دوم درباره ازدواج حضرت فاطمه (س) است که پیامبر اکرم (ص) به دختران عبدالمطلب و زنان مهاجرین و انصار دستور همراهی با ایشان را تا منزلشان دادند (ابن شهرآشوب، ۱۳۷۶ق، ۱۳۰/۳). سومی گزارشی درباره نام‌های بیست‌گانه آن حضرت است که ابن شهرآشوب می‌گوید آن نام‌ها را ابن بابویه نیز در کتاب *مولد فاطمة* نقل می‌کند: «قَدْ مَدَحَ اللَّهُ تَعَالَى مَرِيَمَ فِي الْقُرْآنِ بَعَثَرِينَ مِدْحَةً وَصَحَّ فِي الْأَخْبَارِ لِفَاطِمَةَ عَشْرُونَ اسْمًا كُلُّ اسْمٍ يَدُلُّ عَلَى فَضِيلَةٍ، ذَكَرَهَا ابْنُ بَابُوِيَه فِي كِتَابِ مَوْلِدِ فَاطِمَةَ (ع)» (همان، ۱۳۵). آخرین نقل ابن شهرآشوب از اثر درباره ولادت فرزند حضرت زهرا (س) و تهنیت مکتوب خداوند به ایشان در یک لوح است (همان، ۲۵۵/۱).

از این نقل‌ها می‌توان دانست کتاب *مولد فاطمه* علاوه بر احادیث باب ولادت و نام‌گذاری روایات دیگری را درباره ازدواج و ولادت فرزندان حضرت زهرا (س) نیز دربر دارد. شاید بتوان محتمل دانست ابن بابویه از «مولد» (فرزندآوری) معنای عام‌تری فهمیده، و افزون بر روایات مرتبط با ولادت خود حضرت، روایات مرتبط با ولادت فرزندان ایشان را هم در اثر گنجانده است.

با این حال، توضیحات اربلی (نک: سطور پسین) حاکی است که این کتاب موضوعی عام‌تر از این را دربر می‌گرفته است.

ب) نقل‌ها از آن در کشف العُمة اربلی

علی بن عیسی اربلی (د ۶۹۳ق) هم به کتاب دسترسی داشته است. وی به صورت مستقیم از کتاب نقل قول، و موضوعات و محتوایش را معرفی می‌کند. اربلی تصریح می‌کند «شیخ فقیه ابوجعفر محمد بن علی بن حسین بن بابویه قمی که از بزرگان اصحاب ما ست، کتابی را به مولد فاطمه (ع)، فضائل، ازدواج، سختی‌ها، وفات و محشرش اختصاص داده است (اربلی، ۱۴۰۵ق، ۲/۸۵).

نخستین حدیثی که اربلی از کتاب *مولد فاطمه* نقل می‌کند، درباره خلقت نوری اهل بیت (ع) است: «إن الله عزَّ وجل خلقني وعلياً و فاطمةَ والحسنَ والحسينَ من نورٍ فَعَصَرَ ذلكَ النورَ عَصْرَةً فخرَجَ منها شيعتنا...» (همان‌جا). او در ادامه تذکر می‌کند که در برخی الفاظ حدیث تصرف نموده و آن را مختصر کرده است (همان، ۲/۸۶). او در ادامه بیش از ده روایت دیگر هم از ابن بابویه نقل می‌کند (نک: همان، ۲/۹۱، ۱۰۰، ۱۰۵، ۱۲۴، جاهای مختلف). این روایات شامل ولادت فرزندان، فضیلت حضرت، ازدواج ایشان و مطالبی دیگر از زندگی ایشان است و باید متعلق به همان کتاب باشند.

افزون بر موارد یادشده، در *مستدرک الوسائل* نوری نیز به نقل کتاب *کشف الیقین* ابن طاووس، حدیثی از کتاب *مولد فاطمه* نقل می‌شود. این حدیث درباره سوگند حضرت آدم به ذوات خمس از جمله حضرت زهرا (س) است (نوری، ۱۴۰۸ق، ۵/۲۳۲). چنین متنی در کتاب *الیقین* ابن طاووس موجود نیست. به نظر می‌رسد اشتباهی رخ داده، و *کشف العمة* به *کشف الیقین* تغییر یافته است. شاهد مدعا این است که متن فوق را می‌توان در کتاب *کشف العمة* بازدید (اربلی، ۱۴۰۵ق، ۲/۹۳). افزون بر این، مجلسی نیز در *بحار الانوار* همین متن (نک: مجلسی، ۱۴۰۳ق، ۲۰/۹۱) و چند متن دیگر از کتاب *مولد فاطمه* را با واسطه کتاب *کشف العمة* نقل، و به انتساب آن به ابن بابویه تصریح نموده است.

پ) اهمیت اثر اربلی در بازسازی کتاب

با توجه به نقل مستقیم اربلی که نشانه وجود کتاب نزد او ست، می‌توان بخش‌هایی از کتاب را بر اساس نقل او و ابن شهر آشوب بازسازی کرد. محمد هادی یوسفی مجموعه منقولات اربلی و اندک منقولات ابن شهر آشوب را که روی هم رفته ۴۹ روایت است، کنار هم نهاده، و تحت عنوان کتاب *مولد فاطمه* در مجموعه *میراث حدیث شیعہ*، دفتر نوزدهم، در شانزده صفحه منتشر کرده است (یوسفی، ۱۳۸۷ش، ۱۷۳ به بعد).

این تلاش نه بخش قابل توجهی از روایات کتاب را دربر می‌گیرد، نه عناوین فصول آن مطابق شیوه شیوه تبویب ابن بابویه مرتب شده است. شاید بتوان با توجه به متون باقی مانده در کتاب‌های نویسندگان پس از ابن بابویه و سخن خود وی در آثارش، به عناوین فصل‌های کتاب *مولد فاطمه* و محتوای احتمالی آن دست یافت. نیز شاید بتوان با جستجو در کتاب‌های موجود خود ابن بابویه روایات هر باب را بازسازی کرد. برای نمونه، روایاتی که در باب وجه تسمیه حضرت فاطمه (س) و معنای دیگر نام‌های ایشان وارد شده، قابل ردیابی و گردآوری در آثار مختلف خود ابن بابویه یا منقولات دیگران از او ست.

۲. اخبار الزهراء

کتاب *أخبار الزهراء* یا *أخبار فاطمه* (س) نام اثر مستقل دیگری از ابن بابویه است. هیچ یک از فهرست نویسان متقدم مانند نجاشی، طوسی، ابن شهر آشوب و... نامی از این کتاب به میان نیاورده‌اند.

الف) شواهد حاکی از وجود اثر

نخستین جایی که می‌شود شاهی از تألیف چنین اثری پیدا کرد، کتاب *الیقین* ابن طاووس است؛ آن‌جا که می‌گوید:

«... فیما نذکره من تسمیة مولانا علی علیه السلام بأمر المومنین وسید المسلمین وامام المتقین وقائد الغر المحجلین من شیعتہ وأهل بیته الی جنات النعیم بأمر رب العالمین عن أبی جعفر بن بابویه برجال المخالفین رویناه من کتابه کتاب *أخبار الزهراء* فاطمه بنت رسول الله (ص) فقالوا لفظه...» (ابن طاووس، ۱۴۱۳ق، ۴۲۳).

آن‌گاه ابن طاووس روایتی را درباره ازدواج حضرت فاطمه (ع) و سرزنش زنان مدینه نسبت به ازدواج با مردی کم ثروت هم‌چون علی (ع) نقل می‌کند.

شاهد دیگر از وجود چنین اثری، نقل‌قول‌های حر عاملی در *وسائل الشیعه* از کشف الغمّه اربلی است. او در چند جا از *وسائل الشیعه* کتاب *اخبار فاطمه* نوشته ابن بابویه نقل حدیث، و مستند خود را کشف الغمّه اربلی ذکر می‌کند (نک: حر عاملی، ۱۴۱۴ق، ۳/ ۷۹، ۲۰/ ۶۷). با مراجعه به متن همین روایات در نسخه چاپ‌شده کشف الغمّه مشخص می‌شود که اربلی هیچ نامی از این کتاب نبرده و فقط از ابن بابویه نقل قول کرده است (اربلی، ۱۴۰۵ق، ۲/ ۶۷، ۵۳۴، ۳/ ۷۹).

این‌که حر عاملی بر چه اساس نام کتاب را در آغاز اسناد خود افزوده، نامشخص است. قابل توجه است که حر عاملی در اواخر *وسائل الشیعه* در فایده چهارم به ارائه فهرست کتاب‌هایی می‌پردازد که به دست او نرسیده، و او با واسطه از آن‌ها نقل کرده است. در شماره ۴۶ از این فهرست نام کتاب *اخبار فاطمه* (س) را نیز می‌آورد (حر عاملی، ۱۴۱۴ق، ۳۰/ ۱۶۳).

ب) موضوع آن

در نگاه اول ممکن است چنین به نظر برسد که محتوای کتاب *أخبار الزهراء* مجموعه سخنان آن حضرت است؛ چه، در برخی مسندنگاری‌ها سخنانی از ایشان نقل شده است. می‌توان این احتمال را با نظر به عناوین دیگر آثاری که عنوان مشابه دارند ارزیابی کرد. آثار مختلفی با نامی شبیه این نام در فرهنگ اسلامی تألیف شده که موضوع غالب آن‌ها ذکر هر چیزی است که درباره زندگی فردی بخصوص گزارش شده است.

از جمله، ابن بابویه خود هم آثاری با عناوین مشابه دارد؛ همچون *أخبار أبي ذر و فضائله*، *أخبار سلمان وزهده و فضائله*، *أخبار أبي طالب و عبدالمطلب و عبدالله و آمنه بنت وهب*، *أخبار زید بن علی*، *أخبار عبدالعظیم و أخبار المختار*. از عنوان اول و دوم شاید بتوان چنین فهمید که قرار است مجموعه سخنان فردی خاص گردآوری شود؛ اما عناوین بعدی این برداشت را باطل می‌کند؛ زیرا در این آثار قطعاً تنها به روایت سخنان فرد بسنده نشده؛ بلکه منظور، نقل احوال

آن فرد و گزارش‌ها درباره او ست.

پ) آراء معاصران

آقابزرگ طهرانی این کتاب را با نام *اخبار الزهراء* شناسانده، و به این استناد کرده است که این طاووس در کتاب *الیقین* و مجلسی در *بحار الانوار* هم آن را با همین نام خوانده‌اند ((آقابزرگ، ۱۴۰۳ق، ۱/ ۲۳۱). باین‌حال، ظاهراً خود وی در جای دیگر نام *اخبار فاطمه* را ترجیح داده است (قس: همان، ۱/ ۳۴۴).

اتان کلبرگ به روایت طولانی از این کتاب توجه نشان می‌دهد که ابن طاووس در *الیقین* نقل، و مجلسی نیز دو بار آن را در *بحار الانوار* خویش با استناد نقل ابن طاووس روایت می‌کند (نک: مجلسی، ۱۴۰۳ق، ۸/ ۳۹۸، ۴۰/ ۱۸). بر پایه این روایت، پیامبر اکرم (ص) به امت خود خبر داده که خدا در معراج او را فرموده است باید فاطمه (س) را به عقد علی (ع) درآورد. کلبرگ با وجود این که ابن طاووس خود تأکید می‌کند *الیقین* را از اخبار راویان و مؤلفان غیر شیعی فراهم آورده، همچنان معتقد است *اخبار فاطمه* متعلق به ابن بابویه است و در این خصوص باید گفتار ابن طاووس را چنین فهمید که چون ابن بابویه نیز کتاب خود را بر پایه روایات عامه پدید آورده، ابن طاووس در استناد به آن با توجه به هدف خود عیبی ندیده است (کلبرگ، ۱۳۷۱ش، ۱۷۵).

ت) احتمال اتحاد اخبار الزهراء و مولد فاطمة

کلبرگ محتمل می‌داند کتاب *اخبار الزهراء* همان کتاب *مولد فاطمه* باشد که ذکرش رفت (کلبرگ، ۱۳۷۱ش، ۱۷۵). او برای این مدعا شاهی ارائه نمی‌کند. در نگاه نخست رابطه محتوای این دو کتاب می‌تواند عموم و خصوص مطلق باشد؛ یعنی در *اخبار الزهراء* روایات مربوط به زندگی حضرت از ولادت تا شهادت آمده، و *مولد فاطمه* تنها بخشی از آن اثر بزرگ‌تر باشد که فقط اخبار مربوط به ولادت ایشان را دربر دارد. چنین برداشتی البته دقیق نیست؛ زیرا چنان که دیدیم، در کتاب *مولد فاطمه* بحث‌های مختلفی نیز درباره ولادت فرزندان آن حضرت و مسائلی از این دست نقل شده است.

شاید بتوان سخن خود ابن بابویه در کتاب *عیون اخبار الرضا* (ع) را تأییدی بر نظر کلبرگ دانست. چنان که یاد کردیم، وی در پایان بابی که درباره ازدواج فاطمه (س) پرداخته است

می‌گوید که شبیه این روایات را در کتاب *مولد فاطمة و فضائلها* آورده‌ام (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق، ۲/۲۰۳). اضافه کردن بحث فضائل به روایات ولادت، به افاضه وجود روایات ازدواج آن حضرت با علی (ع) که پیش از این یاد کردیم، تأییدی بر نظر اتان کلبرگ می‌تواند تلقی شود. روایات نقل شده از *مولد فاطمة* در *مناقب ابن شهر آشوب* و *کشف الغممة* اربلی، و همچنین، توضیح اربلی درباره محتوای کتاب *مولد فاطمه* (س)، دیگر مؤیدات این فرضیه اند.

۳. دیگر آثار

افزون بر عناوین یادشده که به آثاری مستقل اشاره دارند، نگارش برخی آثار دیگر نیز درباره حضرت زهرا (س) به ابن بابویه منتسب شده است که نمی‌توان با اطمینان اظهار نظر کرد آیا کتابی کامل اند یا تنها بخشی از یک اثر بزرگ را دربر می‌گیرند. یکی از این عناوین اثری است با عنوان *زهد فاطمة*، و دیگری، اثری با عنوان *من روی عن فاطمة*.

الف) *زهد فاطمة* (س)

از اواخر سده ۲ق و با تألیف کتاب *الزهد* ابن مبارک عالم خراسانی (د ۱۸۱ق) یکی از سبک‌های رایج در میان نویسندگان دینی در سده‌های نخست اسلامی نگارش کتاب‌هایی با عنوان *الزهد* بوده است. این نوع نگارش در میان عامه مسلمانان رواج داشته، و در حدود نیمه‌های سده ۴ق نیز در میان شیعیان آثاری در این زمینه تألیف شده است. این کتاب‌ها به دو دسته کلی قابل تقسیم است: آثار درباره رفتارها و سبک زندگی زاهدانه پیامبر اکرم (ص) و برخی شخصیت‌های بزرگ اسلامی، و آثاری در ترغیب همگان به زهد بر اساس اقوال بزرگان دین.

ابن بابویه از جمله عالمان شیعی مشارکت‌جو در این جریان فرهنگی است. او ۱۳ اثر با عنوان *زهد* نوشته، نخستین را به پیامبر اکرم (ص)، یکی را به فاطمه (س)، و ۱۱ جلد دیگر را هم به یازده تن از امامان شیعه (ع) اختصاص داده، و البته امام زمان (ع) را هم استثناء کرده است (نک: نجاشی، ۱۴۱۶ق، ۳۹۱؛ شیخ طوسی، ۱۴۱۷ق، ۲۳۷).

عبارتی از محمدباقر کجوری (د ۱۳۱۳ق) موهم این معناست که وی به این اثر دست‌رسی

داشته خود آن را دیده، و آن را کتابی مستقل می‌شناخته است. وی در کتاب *الخصائص الفاطمیه*

Archive of SID

در بیان وجوه نام حضرت فاطمه (ع) روایتی را از پیامبر اکرم (ص) نقل می‌کند که «فاطمه را به این نام خواندند؛ زیرا از دنیا و لذت‌ها و شهوت‌های آن جدا شده است». آن گاه می‌نویسد: «ومن قرأ کتاب زهد فاطمة علم أنها لیست کالآدمیین» (کجوری، ۱۳۸۰ش، ۱/ ۲۹۷). باین‌حال، ظاهراً آقابزرگ طهرانی معتقد است عناوین سیزده گانه یادشده در کتاب نجاشی، فصولی مختلف از یک اثر اند و هر یک به کتابی مستقل اشاره ندارند (آقابزرگ، ۱۴۰۳ق، ۱۲/ ۶۵).

ب) ذکر من روی عن فاطمة

یکی از شیوه‌های رایج نزد عالمان رجال برای شناسایی و تفکیک محدثان در عصرهای مختلف، دسته‌بندی ایشان پایه طبقات است. ابن بابویه با نگارش آثاری که تحت نام کلی مصابیح یاد شده‌اند (نجاشی، ۱۴۱۶ق، ۳۹۰)، روایان گفتار اهل بیت (ع) را در طبقات مختلف یاد می‌کند. او برای روایان از پیامبر (ص) دو کتاب اختصاص داده که یک جلد ویژه روایان مرد و دیگری مخصوص روایان زن بوده است. برای هر یک از دوازده معصوم دیگر به همین ترتیب مصباحی را آماده کرده، و روایان را در آن شناسانده است. مصباح پانزدهم با دیگر کتاب‌های همنام خود متفاوت بوده و در ذکر نام کسانی است که امام زمان (ع) برای ایشان توقیع نوشته است (همانجا؛ نیز نک: شیخ طوسی، ۱۴۱۷ق، ۲۳۹؛ ابن شهرآشوب، ۱۳۸۰ق، ۱۴۷). آقابزرگ طهرانی کل این مجموعه را کتابی واحد با عنوان *المصابیح فی من روی عن النبی والأئمة* (ع) معرفی کرده است (آقابزرگ، ۱۳۸۹ق، ۲۱/ ۸۰).

هیچ یک از این مصباح‌ها به دست ما نرسیده است. باین‌حال، شاید بتوان راهی برای بازسازی مصباح چهارم یا «ذکر من روی عن فاطمة» (س) جست. روایت‌های مختلفی در آثار بازمانده از ابن بابویه از حضرت زهرا (س) نقل شده است. نیز، دیگر آثار حدیثی شیعه از دوران‌های پیش‌تر در دسترس است که می‌دانیم ابن بابویه به آن‌ها دسترسی داشته، و از آن‌ها مطالبی نقل کرده است. پس شاید بتوان با تکیه بر این منابع و با توجه به این که عنوان کتاب گویای تنظیم آن بر پایه طبقات رجال است، آن را بازسازی کرد.

نتیجه

از ابن بابویه چهار کتاب مستقل دربارهٔ حضرت زهرا (س) به ثبت رسیده است که هیچ‌یک از آنها هم اکنون به صورت کامل یا ناقص در اختیار ما نیست. در آثار ابن بابویه و نویسندگان پس از وی تنها بخش‌هایی از این آثار برجا مانده است. اگر کتاب مولد *فاطمه و فضائلها* و کتاب *اخبار الزهراء* را متحد و یک اثر بدانیم، خواهیم توانست با جستجوی دقیق همهٔ روایاتی را که دربارهٔ ولادت آن حضرت، مکان، زمان، نام، زندگی ایشان پیش از ازدواج، ازدواج و زندگی پس از آن، همسرداری، ارتباط با پیامبر اکرم (ص) و دیگران، وصیت و شهادت ایشان است از تألیفات موجود ابن بابویه و نقل‌های دیگران از آثار وی گردآوری و تنظیم کنیم.

چنین تلاشی گرچه به معنای بازسازی کامل کتاب ابن بابویه نخواهد بود، می‌تواند از نگاهی تاریخی به ما تصویری محتمل از محتوایی ارائه کند که می‌توانسته‌اند در این اثر جای گیرند. شبیه چنین تلاشی را دربارهٔ دو اثر یادشدهٔ دیگر نیز می‌توان دنبال کرد.

منابع

- ۱- آقا بزرگ طهرانی، محمد محسن (۱۴۰۳ق)، *الذریعة*، بیروت، دارالاضواء.
- ۲- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۸۶ق)، *علل الشرائع*، نجف، المكتبة الحیدریة.
- ۳- _____ (۱۴۰۴ق)، *عیون اخبار الرضا (ع)*، بیروت، اعلمی.
- ۴- _____ (۱۳۹۲ق)، *من لایحضره الفقیه*، به کوشش علی اکبر غفاری، قم، جامعه مدرسین.
- ۵- ابن شهر آشوب، محمد بن علی (۱۳۸۰ق)، *معالم العلماء*، نجف، المكتبة الحیدریة.
- ۶- _____ (۱۳۷۶ق)، *مناقب آل ابی طالب*، نجف، المكتبة الحیدریة.
- ۷- ابن طاووس، علی بن موسی (۱۴۱۳ق)، *الیقین*، قم، دارالکتاب.
- ۸- اربلی، علی بن عیسی (۱۴۰۵ق)، *کشف الغمة*، بیروت، دارالاضواء.
- ۹- حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۱۴ق)، *وسائل الشیعة*، به کوشش مؤسسه آل البيت (ع)، قم، مؤسسه آل البيت (ع).
- ۱۰- شیخ طوسی، محمد بن حسن (۱۴۱۷ق)، *الفهرست*، به کوشش جواد قیومی، قم، جامعه مدرسین.
- ۱۱- کجوری، محمدباقر (۱۳۸۰ق)، *الخصائص الفاطمیة*، به کوشش علی جمال اشرف، قم، شریف رضی.
- ۱۲- کلبرگ، اتان (۱۳۷۱ش)، *کتابخانه ابن طاووس*، ترجمه رسول جعفریان و علی قرایی، قم، کتابخانه مرعشی.
- ۱۳- مجلسی، محمد باقر بن محمدتقی (۱۴۰۳ق)، *بحار الأنوار*، بیروت، مؤسسة الوفاء.
- ۱۴- نجاشی، احمد بن علی (۱۴۱۶ق)، *الرجال*، قم، جامعه مدرسین.
- ۱۵- نوری، حسین (۱۴۰۸ق)، *مستدرک الوسائل*، قم، آل البيت.
- ۱۶- یوسفی، محمدهادی (۱۳۸۷ش)، بازسازی بخش‌های باقی مانده از مولد فاطمه ابن بابویه، *میراث حدیث شیعه*، به کوشش مهدی مهریزی و علی صدراپی خویی، قم، دار الحدیث، جلد نوزدهم.